

Janoš Banjai

DANILO KIŠ PREVODI PETRIJA I PIŠE PESMU

Ponovo sam nedavno pročitao pesme Đerđa Petrija u prevodu Danila Kiša – knjižicu su objavili pre deset godina novosadska Matica srpska i zemunsko Pismo, pesme je za štampu priredio i pogovor napisao Sava Babić. Naslov knjige – *Večni ponedeljak* – doslovni je prevod naslova Petrijeve čuvene samizdat zbirke – *Örökkétfő* – iz 1981. godine. Ovaj naslov nije slučajno odabran, jer u ovoj Petrijevoj zbirci na srpskom jeziku koja sadrži četrdeset i pet prevoda Danila Kiša, bezmalo polovina, ukupno dvadeset i jedna pesma, potiče iz pomenute znamenite zbirke. Ovaj podatak ukazuje na to da je za Danila Kiša bila privlačna baš ona linija Petrijeve poezije koja je, uz neke ljubavne pesme, egzistirala u takozvanoj drugoj javnosti. Možda nije od sporednog značaja ni to da je Kiš preveo na srpski i sedam pesama koje su se u Petrijevim *Sabranim pesmama* našle u ciklusu pod naslovom *Izostavljene pesme*, s obzirom na to da nisu bile uvrštene ni u jednu do dotadašnjih Petrijevih zbirki.

Prema saznanjima Save Babića, prevodi su nastali između 1983. i 1985. godine, što znači da je Kiš do Petrijeve samizdat zbirke došao nešto ranije, a do rukopisa, možda nečijim posredstvom ili prigodom budimpeštanskih susreta dvojice pesnika. Bili su prijatelji, od kada to prijateljstvo datira – istražiče njihovi biografi. A da je njihovo prijateljstvo bilo prilično prisno, moguće je iščitati iz Petrijeve pesme, objavljene u zbirci *Blato* (Sár, 1993) napisne pod naslovom *Krhótina pisma* (Levéltöredék), na vest o Kišovoj smrti. Petri u toj pesmi Danila zajedljivo naziva „starim piskaralom“, i kaže da bi rado pridodao svoju smrt smrti srpskog pisca, a kad pominje samo poprište smrti, u pesmu unosi formulu iz kolokvijalnog govora koja može da bude upotrebljena samo među onima koji se dobro poznaju, tačnije, dobro razumeju: „Pa sad reci... / Ne kažeš ništa. Neću ni ja tebi.“ Ali, od ove tačke pesma poprima drugačiji ton: Petri obaveštava Kiša da se „tamo, na jugu, zaista desilo ono“ – ono što je Kiš u svojim izjavama, esejima, prijateljskim saopštenjima predviđao da će se nužno desiti, raspala se jedna država, njeni žitelji su se dograbili za guše, rat, ubistva, kolone izbeglica... I od toga što se „zaista desilo“ – nastavlja Petri, „tvrdim: *umro* bi od smeha“. Ta zajedljiva sintagma – „staro piskaralo“ – ovde, u ovom preteškom stihu uozbiljuje se tako što zadržava neposrednost oslovljavanja, dok primenom jednog, takođe kolokvijalnog idioma „da umreš od smeha“, te podrugljive reči se zamrzavaju na usnama. Sledeći stihovi pesme: „Ali ti, očima koje videše smrt / prozreo si nas / i zbrisao si / i odavde, i odande, i odasvud“ – oglašavaju se već u pakleno ukočenoj grimasi lica, a završni stih – „Za mene je već kasno“ – poput klina uglavljuje u pesmu bol smrću prouzrokovanog rastanka. Toliko snažno, da od ove tačke već samo jedan *post scriptum* može da donese razrešenje. U tom *post scriptumu* Petri ponovo zajedljivo pominje Trockog, pomalo zlobno negodujući, jer – kako

čuje – mrtvi prijatelj na onom svetu igra tablic sa Trockim. Ali iz ovog oporo ironičnog *post scriptuma* jasno se vidi koliko Petri poznaje, i razume, književnost Danila Kiša, njegove novele i romane, onu đavolsku priču koju je srpski pisac pisao čitavog života, o smrtnim aferama dvadesetog veka, o totalitarizmima u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Iz ove pesme se vidi i to da su obojica verovali da je književnost svedočenje o velikim prevarama i skandalima istorije. Smatrali su da piščevu, pesnikovu egzistenciju upravo ova potreba za svedočenjem čini razumnom egzistencijom.

Danilo Kiš je 1986. godine pisao varijacije na srednjoevropske teme. Jedanaesta varijacija govori o Đerđu Petriju. Njegovu poeziju vidi kao posve divergentnu liniju u odnosu na glavne srednjoevropske tradicionalne tokove, vidi je naspram stremljenja autora okupljenih oko časopisa *Njugat*, i suprotstavlja ga „maestralnom” Kostolanjiju, Đuli Juhasu, vidi ga u blizini Atila Jožefa. Pravu pesničku srodnost prepoznaje između Petrija i Adija, štaviše, Petrija i Petefija, a ta srodnost ne svedoči o poetičkoj bliskosti, već – prevashodno – o istorijskoj oštroidnosti ili, sasvim precizno, ona se prepoznaje, kako je to Petri video u svojoj pesmi o Kišu, u sposobnosti istorijskog „uočavanja smrti”. Danilo Kiš je isto tako dobro poznao Petrijevu poeziju, kao što je Petri poznao njegovu književnost. Ova uzajamnost se podjednako može tumačiti na osnovu ličnih veza, podudarnih pogleda na književnost i na istoriju, ali i na osnovu sličnog shvatanja tradicije i funkcije književnosti, poezije. Trebalo bi jednom uporediti Petrijeve razgovore o političkom pesništvu sa knjigom Danila Kiša *Gorki talog iskustva*, naročito sa biografskim intervjuom pod naslovom *Život, literatura*. Trebalo bi paralelno čitati Petrijevu pesmu o Imreu Nađu i priče Danila Kiša o Borisu Davidoviču ili Eduardu Samu, pa bi se ispostavilo da obojica pišu o žrtvama totalitarnog sveta. O tome Kiš na jednom mestu kaže: „Moje su knjige, na određen način, kenofati, prazni grobovi napravljeni njima u pomen.”

Susret Đerđa Petrija i Danila Kiša ni u životu ni u literaturi nije mogao da zavisi od slučaja. Na taj susret u književnosti Kiš se pripremao dugo godina. Na to se pripremao kad je prevodio i objavio zbirke pesama trojice pesnika – Adija, Atila Jožefa i Mikloša Radnotija. (Atila Jožef: *Noć predgrađa*, 1961; Endre Adi: *Krv i zlato*, 1961; Mikloš Radnoti: *Strmom stazom*, 1961). Kad je 1964. objavio s pogovorom Adijeve izabrane pesme (Endre Adi: *Pesme*. Izbor, prevod i pogovor Danilo Kiš, Beograd, 1964), ili kad je preveo na srpski zbirku Ota Tolnaja (Oto Tolnai: *ZOO*, 1969), ali i kad je zajedno s Ivanom Ivanjijem sastavio, pogovorom snabdeo, a većim delom i preveo reprezentivnu antologiju novije mađarske poezije (*Novija mađarska lirika*, 1970). I pripremao se, takođe, kada je za sebe otkrio Kostolanjija i, poslednjih godina života, Mikloša Sentkutija... Čitavog života bio je, dakle, u tesnoj vezi s mađarskom književnošću. Veliki je propust što do sada niko nije pošao tragom mađarskih istorijskih i književnih konotacija u njegovim delima, jer sva je prilika da te konotacije značajno prevazilaze okvire tematskih i motivskih dodira. Ovakva istraživanja bi mogla otkriti i to da dela Danila Kiša upravo preko mađarskih književnih tradicija stupaju u zaista prisnu vezu sa onom virtuelnom srednjoevropskom književnom i kulturalnom tradicijom koja je u svakom slučaju novost u savremenoj srpskoj književnosti. A vrlo verovatno bi se pokazalo i to da je baš ta tradicija otvorila Danilu Kišu vrata ka posve specifičnoj interpretaciji post-

moderne koja je svojevremeno izazvala tobožnje književne i publicističke skandale, a povodom kojih je nastao *Čas anatomije*.

Retko se govori i o prevodilačkoj praksi Danila Kiša. Prevodenje je za Kiša bila neophodna uzaludnost, jer je bio ubeđen da bez prevodenja nema (nacionalne) književnosti, ali znao je i to da prevod nikad ne može da bude završen. Prevod može samo da lebdi naspram originala koji je ustaljen i stabilizovan u svojoj tekstualnosti. Veoma rano, još kao gimnazijalac je počeo da prevodi Adija. U jednom razgovoru je i rekao da je u to vreme i sam pisao pesme, poput većine gimnazijalaca, sanjario o pesničkom životu i da je prevodeći baš Adija shvatio da nikad neće biti pesnik. Tada se i opredelio za prozu. A svoj lirski senzibilitet je ispoljio u prevodenju poezije. Između ostalog, prevodeći baš Adijeve pesme. Neko je (možda Sava Babić, jer podatak potiče od njega), izbrojao kako je Kiš preveo na srpski tačno devedeset i devet Adijevih pesama. Od svih mađarskih pesnika koje je prevodio, Adija je, dakle, preveo najviše. Posle Adijevih devedeset i devet, sledi četrdeset i pet Petrijevih prevedenih pesama.

Danila Kiša su, dakle, osim neposrednih (prijateljskih) veza, te zajedničkih ili sličnih političkih i poetičkih, istorijskih i duhovnih aspekata, poeziji Đerđa Petrija odvela moderna, pre svega oko časopisa *Njugat* (Nyugat) ispoljena pesnička stremljenja, odnosno njihova kritička recepcija. Na osnovu toga bismo mogli reći i to da se kojim slučajem i nisu poznavali, da i nisu bili toliko bliski u svojim pogledima na književnost i na svet, Danila Kiša bi već i savršeno razumevanje dovršene, reklo bi se klasične modernosti mađarske književnosti svakako odvelo do Petrijeve poezije.

Kako je Danilo Kiš prevodio pesme Đerđa Petrija?

Pošao bi pogrešnim putem onaj ko bi, upoređujući original i prevod usredsredio pažnju na leksička ili sintaksička odstupanja. Jer Kiš nije prevodio reči i rečenice, nego pesmu, celinu pesme. I pritom, naravno, nije sluganski sledio original. U njegovim prevodima često nailazimo na izostavljene reči, pa i izostavljene stihove, neretko nailazimo na dopisivanja, na rešenja koja ne prevode, nego zamenjuju original, i to ne samo zbog toga što je original postavio prevodioca pred naizgled nerešiv problem, već prevashodno zbog toga što je prevodilac smatrao da će najbolje postupiti ako u interesu originala bude – odstupio od originala. Stara, ni u novijim teorijama prevodenja nezaboravljena metafora Đerđa Rabe o prevodenju kao o „lepoj nevernici“ svakako važi za prevode Danila Kiša. S tom, ne baš beznačajnom razlikom, što Kiš nije, ili je samo delimično prilagođavao svoje prevode tradiciji i praksi srpske poezije. Drugim rečima, prevodi Danila Kiša, koliko god da na nivou reči i rečenica odstupaju od originala – ostaju prevodi. Ne nose samo obeležja originala, nego i obeležja prevoda. U tome kao da sledi upozorenje Đerđa Šomljoa po kojem prevod „mora da sadrži, i nužno i sadržava onu crtu koja ga vidljivo čini *prevodom*“. (Kurziv u originalu.) Prevod, kao specifični književni i (kulturalni!) diskurs, a moglo bi se reći i prevod kao žanr, može da se razume i da se tumači baš po tome što vidljivo nosi crte i obeležja prevodenja. I upravo te crte i čuvaju prirodnu vezu s originalom i čine prevod različitim od književnih usmerenja i tradicija ciljnog jezika. Danilovi prevodi pesama Đerđa Petrija, ali i drugi njegovi prevodi, jesu vidljivo *prevodi*. Na

taj način su saobrazni originalu, od njega odstupaju gde god je to nužno i na nivou gramatike, i na nivou poetike. Doslovnosti zaista nema mesta u njegovim prevodima. Kao što se od njega ne može očekivati ni to da od pesme napisane na stranom jeziku, stvori pravu srpsku pesmu. To, dakako, i ne čini, on uistinu piše i objavljuje „prevod“. Ove karakteristike njegove prevodilačke prakse nisu uočljive samo na njegovim prevodima s mađarskog jezika.

Posebno treba istaći prevod pesme *Izjava državnog sekretara* iz Petrijeve zbirke sabranih pesama koja je svrstana u ciklus pod naslovom *Izostavljene pesme*. Delom zbog toga što je Kiš ovom prevodu priložio pažnje vrednu belešku, a delom i zbog toga što ta beleška ukazuje na neke bitne crte prevodiočeve prevodilačke poetike, ali i zbog toga što je, po svemu sudeći, baš ova Petrijeva pesma, odnosno njen prevod, neposredan povod nastanka jednog od poslednjih, ako ne baš i poslednjeg, nezavršenog, u rukopisu zaoštalog poduhvata Danila Kiša – satirične poeme *Pesnik revolucije na predsedničkom brodu*. Prevodeći Petrijevu satiru, Kiš menja već i naslov pesme, i on sad glasi: *Izjava nadležnog druga u vezi sa porastom cena*. Ali menja i strukturu stihova, Petrijeve uglavnom nerimovane stihove od deset i dvanaest slogova zamenjuje dugim stihovima i od po dvadeset slogova, ali ih, doduše nesistematično, rimuje. Zbog toga i naziva Kiš u svojoj belešci ovaj prevod „prepevom“, štaviše, beleži Kiš: „mogao sam da stavim i starinsku, romantičarsku determinantu ‘po Petriju’, no to je izvan mojih ambicija. U svakom slučaju, a to je ovde najvažnije, mislim da nisam izneverio duh i smisao pesme. I verujem da bi moj prijatelj Petri dao svoj imprimatur.“ Kiš svojim „prepevom“, to jest pesmom – prevodom, zašto ne reći, uprkos Kišovom protivljenju, „po Petriju“ nije izneverio „duh i smisao pesme“, ali je ovim postupcima prevod povećao stepen satirične oštine originala. Ono što original samo daje naslutiti, prevod jasno iskazuje, pesničke slike često prevodi u naraciju. Kao da je Danilo Kiš baš u ovoj pesmi, u prevodenju ove pesme našao ton, poetiku i gramatiku svoje duge satirične poeme. Na tesnu vezu nedovršene poeme Danila Kiša i njegovih prevoda pesama Đerđa Petrija ukazuje i Sava Babić u svom pogovoru izdanju Petrijevih izabranih pesama. Prema njegovom mišljenju Petrijeve pesme *Večni ponedeljak* i *Andžej i Vanda*, odnosno njihovi prevodi, mogu se smatrati prethodnicama Kišove satirične poeme. „Trebalo paralelno čitati ove prevode i Kišovu poemu i videti bliskost dva pesnika“ – zaključuje tačno Sava Babić. Između pesme Danila Kiša i prevoda pesme *Izjava nadležnog druga o porastu cena*, ali i drugih prevedenih pesama Đerđa Petrija, moguće je zapaziti neobičan i višeznačan primer interliterarnosti. Ali ovaj primer daje povoda i za razmišljanje o prevodu kao svojevrstnom književnom diskursu i žanru, što istovremeno skreće pažnju i na to da je prevodenje, kao i književna kritika i interpretacija kulturalni žanr, s obzirom na to da uobličava i stvara često skrivena i igrava preplitanja između poetičkih tradicija i kultura. Često i između onih o kojima se misli kao o ni sa čim uporedivim, autohtonim obeležjima nacionalne književnosti i kulture.

Zbirka pesama Đerđa Petrija u prevodu Danila Kiša obraća se i komparatistima koji se bave istraživanjem interkulturalnosti, interliterarnosti, intertekstualnosti, koji, međutim – ko zna iz kojih razloga – do sada nisu uzeli u ruke ovu zbirku Petrijevih pesama u prevodu Danila Kiša.